

HENKILÖVIITTOMIEN SYNTY JA KEHITYS SUOMALAISESSA VIITTOMAKIELIYHTEISÖSSÄ

—•••••
PÄIVI RAINÒ

VÄITÖKSENALKAJAISESITELMÄ
HELSINGIN YLIOPISTOSSA
30. LOKAKUUTA 2004
(Linkki 1: [.rm](#) tai [.mov.](#)¹)

Oma nimemme lienee meille kaikille yksi tärkeimmistä ja läheisimmistä kieleemme sanoista. Samastumme siihen varhain, ja se on niiden ensimmäisten sanojen joukossa, joita tapaillemme ja joita yritämme kirjoittaa. Pidämme myös vaarin siitä, että nimemme tuotetaan oikein. (Linkki 2: [.rm](#) tai [.mov.](#))

Omakielinen nimemme kulkee maailmalla mukana, toisin kuin oma kieleemme, jonka vaihdamme helposti muiden ymmärtämiin kieliin. Nimemme voi matkasta ilman meitäkin, kulkea edellämme tai jäädä jälkeemme meistä muistuttamaan. Harvoin voimme kuitenkaan itse kulkea ilman omaa nimeämme, ellemmme sitten keksi toista peittääksemme jotain itsestäm-

me. Henkilönnimi ei tunne rajoja tai kieli-
muureja. (Linkki 3: [.rm](#) tai [.mov.](#)) Henki-
lönnimet ovatkin paikannimien ohella yksi
globaaleimmista kielenilmiöistä; italialaiset
Totti ja *Baggio* ovat tavoittaneet sekä suo-
malaiset että japanilaiset jalkapallonharras-
tajat. Vierasnimien ääntäminen ei tosin aina
ole helppoa: juuri nyt artikuloimme ehkä hi-
taammin *Buttiglionen*, takavuosina *Zbig-
niew Brezynski* kangersi poliittisen kom-
mentaattorin kieltä. Siitä huolimatta, että eri
kielten äännejärjestelmät muokkaavat ni-
miä rankastikin, on nimellä pysyväinen ta-
voitemuotonsa. Suomalaisten on helppo pa-
lauttaa lähtömuotoonsa maailmalla kiertä-
nyt [mika aki:nen], mutta brittiaksenttiset
[rak^haməu ənd k^həuk^həu] ovat jo vaikeam-
min yhdistettävissä omiin maanmiehiimme.
(Linkki 4: [.rm](#) tai [.mov.](#))

Mitä tapahtuu, kun on kyse nimestä,
joka ilmaistaan täysin toisenlaisessa kieli-

¹ Linkeistä avautuu edeltävä tekstinosa viitottuna.

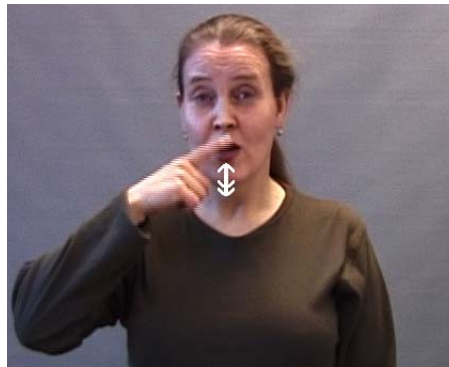

systemissä, jossa ei ole ääntä eikä kirjoitusjärjestelmääkään? Miten silloin viitata puheessa tai lehtiartikkelissa henkilöön, joka eri puolilla maailmaa tunnetaan World Federation of the Deafin edellisenä puheenjohtajana (ja joka viitotaan kuvan 1 osoittamalla tavalla), taikka hänen seuraajaansa (jonka viittomakielinen nimi on nähtävissä kuvassa 2) tässä samaisessa Kuurojen Maailmanliitossa? He ovat suomalaisia, ja siksi

heillä myös on — kirjoittajien ja puhujien onneksi — lakimme velvoittama, etu- ja sukunimen muodostama kaksiosainen nimi-yhdistelmä. Siksi heistä voidaan puhua ja kirjoittaa *Liisa Kauppinena* ja *Markku Jokisena*. Maailman eri viittomakielissä ja -yhteisöissä heidät kuitenkin tunnetaan juuri näillä viittomanimillään, eikä heidän suomalainen nimensä ole viittottaessa lainkaan yhtä tähdellinen. (Linkki 5: .rm tai .mov.)

Kuva 1. Liisa Kauppinen viittomanimi.

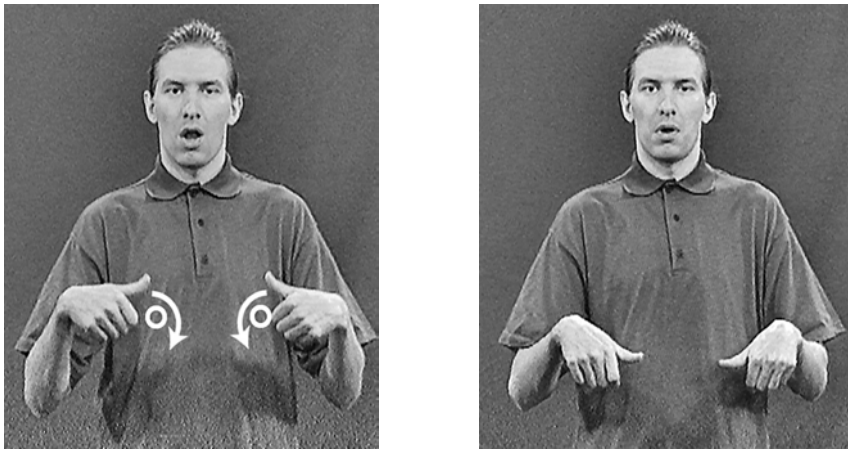
Kuva 2. Markku Jokisen viittomanimi.

Luvallanne käytän edelleen näitä samoja nimiä, joita tarvitsemme puhuessamme ensi vuonna sata vuotta täyttävän Suomen Kuurojen Liiton johtohenkilöistä. Liisa Kauppinen ja Markku Jokinen tulevat monissa kotimaisissa viittomakielisissä teksteissä esiin, ja tällöin heidän sukunimensäkin mainitaan.

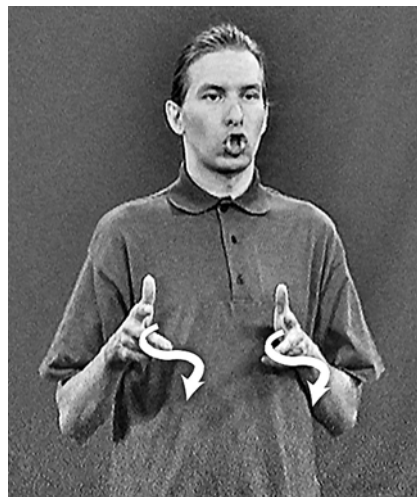
Sattumalta näistä kumpainenkin on assosioitavissa suomalaiseen yleissanaan. Siksi heidän viittomanimiensa yhteyteen lisätään usein myös toinen viittoma, joka on sukunimen lähikäännös (ks. kuvia 3 ja 4). Entä jos he olisivat *Kemppinen* tai *Helistö*, joiden takana olevasta mahdollisesta merkityksestä

syntyperäinen kielenpuhujakaan ei ole tietoinen? Tällöin kääntymättömän sukunimen äänteet tuotettaisiin visualisoimalla ne näkyvään muotoon, kirjain kirjaimelta uusin tai vanhoin sormiaakkosin. Yksittäisten äännteitten ja kirjainten sormittaminen on kuitenkin aikaa viepää. Siksi suomalaisessa, kuten myös sveitsiläisessä tai vaikkapa uusseelantilaisessa viittomakielessä, kaukaisetkin mielleyhtymät ovat sallittuja lainanimien lä-

hikäänöksiä tuottaessa. Tämän vuoksi Kauppisesta tulee KAUPPA. Se, onko varsinainen sukunimi *Kauppi*, *Kauppi* tai *Kauppinen*, ei ole toisen kielen edustajille — tässä tapauksessa viittomakielisille — paljonkaan tärkeämpää kuin englantilaiselle se, että [rak^haməu] olisi idiomaattisella supisuomella *Rahkamo* ja [k^həuk^həu] olisi henkilön itsensä lausumana *Kokko*. (Linkki 6: .rm tai .mov.)

Kuva 3. Viittoma KAUPPA (Suomalaisen viittomakielen perussanakirja, 1998, art. 499).

Kuva 4. Viittoma JOKI (Suomalaisen viittomakielen perussanakirja, 1998, art. 1134).

Samalla tavoin kuin suomalainen kieliyhteisö, joka omalla maaperällään vaatii *Rahkamon* korrektia ääntämistä, jotta nimi olisi liitettävissä oikeaan taitoluistelijaan, viittomakielisetkin tähdentävät sitä, että nimet tuotetaan korrektilla käsimuodolla oikeassa paikassa oikeaa liikettä käyttäen. Äsken mainitut viittomanimet tehdään kumpikin kasvojen lähellä siten, että *Liisa Kauppisessa* on kaarevan kämmenen tuotama kertaliike, *Markku Jokisessa* taas etusormella tehty edestakainen ja toistuva liike. Edellinen tuotetaan kasvojen vieressä, jälkimmäinen kasvojen edessä. Nimet muuttuisivat tunnistamattomiksi, jos niiden käsimuotoa, paikkaa tai liikettä vaihdettaisiin keskenään siirtämällä vaikkapa Kauppisen viittoma suun eteen taikka Jokisen posken viereen. Tällöin niistä tulisi täysin outoja tai vähintäänkin vaivalloisesti selville saatavia nimiä, ja viittomakielisestä ne kuulostaisivat samalta kuin suomalaisista [k^həup^hine ænd dʒək^hine]. (Linkki 7: .rm tai .mov.)

Liisa Kauppisen ja Markku Jokisen viittomakielisistä henkilönnimistä huomattaneen, etteivät ne ole yhteydessä myöskään tarkoitteittensa suomenkielisiin etunimiin, jotka ovat saattaneet tulla valituiksi almanakassa tai suvun käytössä olleesta nimi-varastosta. Nimenantaja on voinut valita juuri ne, koska ne miellyttävät muodoltaan taikka liittyvät johonkin myönteiseen assosiaatioon. Viittomakielisten henkilönnimien lähtökohtana on kuitenkin lähes aina nimenkantaja itse, niin että viittomanimi heijastaa jotain tämän silmiinpistävää piirrettä, joka sitten nimenantohetkellä sidotaan viittomakielen merkitystä kantaviin johtimiin. Liisa Kauppisen viittomanimestä kuuluvat läpi merkitykset 'kasvojen vieressä kaareutuva, (mahdollisesti) hiuksiin liittyvä' — muuta se ei muille viittomakielen käyttäjille merkitse. Nimen tarkemmat yhteydet tietävät vain nimenkantaja ja nimenantohetkel-

lä mukana olleet henkilöt. (Linkki 8: .rm tai .mov.)

Edellä mainitut viittomanimet ovat lajinsa tyypillisiä edustajia ja henkilöviittomien luokan jäseniksi helposti tunnistettavia. Ne eivät esiinny sellaisenaan viittomakielen muussa sanastossa, kuten *Markku* ja *Liisakaan* eivät suomen kielessä kanna muita merkityksiä kuin 'miehen nimi', 'naisen nimi'. Ne kuuluvat selvästi henkilöä tarkoittavien viittomanimien joukkoon; niissä on jotain hyvin prototyypistä, henkilöviittomiin liittyvää.

Tänään tarkastettavassa väitöskirjassani käsittelen muun muassa henkilöitä tarkoittavien viittomanimien olemusta. Pohdin myös sitä, milloin edellä esitettyjen käännösnimien kaltaiset viittomat ovat varsinaisia viittomanimiä sekä sitä, miten viittomanimet muuttuvat ja häviävät. Mitkä tekijät vaikuttavat siihen, että tietyt henkilönnimet säilyvät tässä sukupolvelta toiselle kädessä käteen periytyneessä kielessä? Koska suomalaisesta viittomakielestä on vielä melko vähän tutkimustietoa saatavilla, olen joutunut puntaroimaan nimiä antavan yhteisönnimien olemusta: Millainen oli alkujaan se kuurojen ryhmä, joka Suomessa alkoi käyttää viittomakielisiä henkilönnimiä? Millainen on nyt se noin 5 000 — läheiset mukaan lukien jopa yli 10 000 — viittojaa käsittävä kieliyhteisö, joka on nykyviittomanimien takana? (Linkki 9: .rm tai .mov.)

Koska valmista keräelmää tai luetteloa suomalaisten viittomakielisten henkilönnimistä ei ollut olemassa, kokosin lukuisten henkilöitten avustamana 212:n pääasiassa viittomakieltä ensikielenään käyttävän henkilön videohaastattelusta 937 viittomaa käsittävän nimikokoelman, josta saatoin edelleen koostaa erilaisia osakorpuksia. Lisäksi poimin pienen määrän henkilöviittomia viittomakielisestä aikakauslehdessä Kuurojen Videotiedotteesta. Vertasin sitten tätä henkilöviittomakorpuksista muuhun viittoma-

kieliseen sanastoon, josta saa erinomaisen otoksen vuonna 1998 julkaistusta, 1 219 viittomaa sisältävästä Suomalaisen viittomakielen perussanakirjasta. Nykyisin tämä on myös Suvi-nimellä verkossa vapaasti kaikkien käytettävissä. Materiaali osoittaa, että 64 prosentissa viittomanimistä artikulaatiopaikkana on kasvot, kun ne ovat viittoma-alueena vain 27 prosentissa muuta leksikkoa. (Linkki 10: .rm tai .mov.) Kasvoilla on edelleen määrääalueita, joita viittomakielinen henkilönnimistö erityisesti suosii. Henkilönnimistössä esiintyy taajempaan myös tiettyjä käsimuotoja kuin muussa viittomistossa. Lisäksi henkilöitä tarkoittavat viittomat ovat lähes 90-prosenttisesti yksikäisiä, kun taas muusta viittomistosta alle puolet tehdään yhdellä kädellä artikuloimalla. (Linkki 11: .rm tai .mov.)

Nimi ei kuitenkaan ole nimi pelkän muotonsa takia. *Pajusta* tai *Jonestakin* voi tulla etunimi, kun ne etunimiksi annetaan ja selaisina käytetään. Mikä tekee viittomasta nimen? Miksi *Suorina olevat kädet heiluvat vartalon sivuilla edestakaisin, Etu- ja keskisormi painavat nenänpäätä linttaan, Etu- ja keskisormi taivuttavat korvalehteä ja Suorassa olevan kämmenen sormenpäät hipaisevat leukaa kahdesti* ovat viittomanimiä? (Linkki 12: .rm tai .mov.) Nimiksi ne on saatu — ei viittomakielisiltä vanhemmilta kasteen yhteydessä kuten nykyään, vaan koulutovereilta kuurojen lasten tullessa ensi kertaa kouluun aikana, jolloin kouluikäiset kuurot lapset koottiin maan eri puolilta asuntolakouluiksi sanottuihin sisäoppilaitoksiin. Ennen koulua monellakaan heistä ei ollut perheensä kanssa muuta yhteistä kieltä kuin tietyt harvat eleet, sillä vain noin kymmenesosalla kuuroista lapsista on kuurot vanhemmat. Juuri nämä lapset toivat viittomakielen kouluun muassaan, ja muut 1900-luvulla kuurojenkoulua käyneet oppivat (vuosisadan viimeisille vuosikymmenille asti) kielen heiltä ja vanhemmilta koulutovereiltaan.

Tämä piti kuitenkin tehdä salaa, sillä ainoa kouluissa virallisesti sallittu kommunikatiomuoto oli puhuminen ja kirjoittaminen.

Koulujen viittomakielisessä alakulttuurissa yksi ensimmäisistä yhteisesti ymmärretyistä ja yhteisesti sovitusta kielellisistä merkeistä oli kunkin omalle kohdalle tullut viittomanimi. Tämä kielellinen merkki ei aina ollut kaunis — usein se oli jopa pejoratiivisesti osoittava — mutta tuiki tarpeellinen, jotta kaveri voitiin hakea leikkiin, hänestä voitiin kertoa muille tai jotta pystyttiin elein kysymään: »*Korva lintassa?*» tai »*Suora etusormi hipaisee kaulaa kahdesti LYÖDÄ?*» Lapsillahan ei ollut muuta, yhteisesti jaettua puhuttua tai kirjoitettua kieltä, eivätkä he siksi voineet kysyä toisiltaan heti ensimmäisenä kouluviikkona: »*Mihin lie mejän tuvan Urho jänynnä?*» tai »*Miksi sitä Hiljaa lyötiin sormille?*» (Linkki 13: .rm tai .mov.)

Edellä esittämiäni ja jo väistyviä, melko avoimesti nimenkantajistaan kertovia viittomanimiä annettiin kouluissa 1970-luvulle saakka. Tällaisia nimenkantajaansa kuvaavia viittomanimiä, jotka enimmäkseen ovat kuvien 1 ja 2 esittämien viittomanimien tavoin peiteltyä kielelliseen vaippaan käärittyjä, on koko henkilöviittomistosta 70 prosenttia. Sen sijaan 1980-luvusta lähtien, kun viittomakieli alkoi palautua kuurojenkouluihin ja kun se sai vähitellen lisää statusta tutkimuksen ja lainsäädännönkin tukemana, viittomanimien antajina ovat olleet enenevässä määrin viittomakieliset vanhemmat itse. He ovat rohkaistuneet antamaan niin kuuroille kuin kuulevillekin jälkeläisilleen viittomakielisen kasvatuksen. Sitä ei useinkaan saanut oma sukupolveni, edeltäjistä puhumattaakaan. Lisäksi nimenannon hetki on varhentunut. Nykyisin viittomanimi liitetään vastasyntyneen ensimmäisten elinpäivien tai -viikkojen aikana havaittuun, mieltäkiinnittävään piirteeseen, esimerkiksi nukku-

misasentoon ja joskus jopa ultraäänikuvan välittämään käsien liikkeeseen. Nimeen voidaan myös sisällyttää vanhempien toive taikka muisto edellisistä viittojapolvistä — kantaahan eräitten viittomakielisten sukujen muisti jo yli sadan vuoden taakse, vaikkakin suullisena traditiona välittyneen kielen muisti on paikoin myös hauras. (Linkki 14: .rm tai .mov.)

Kuvan 5 nainen on Maria Klingenberg, joka ikuistettiin valokuvaan jolloinkin 1800-luvun puolivälissä. Hän oli Suomen ensimmäisiä viittomakielisiä ja yksi niistä,

jotka saivat käydä viittomakielistä koulua. Koulun perusti omaan kotiinsa Klingenbergin vieressä istuva porvoollainen C. O. Malm 1. lokakuuta 1846. Kaikki kuvan ihmiset ovat merkkihenkilöitä suomalaisessa kuurojenyhteisössämme, joka alkoi muotoutua Marian opettajan Carl Oscar Malmin ansiosta, mutta myös suuressa määrin Marian itsensä ja hänen miehensä David Fredrik (Fritz) Hirnin myötä. Kun sammutan kuvan, he jäävät keskuuteemme nimiensä kautta, niin ruotsinkielisten kuin viittomakielistenkin. (Linkki 15: .rm tai .mov.)

Kuva: Kuurojen museo

Kuva 5. Vasemmalta oikealle: Oscar Malm, Maria Klingenberg (myöh. Hirn) ja Fritz Hirn.

Kieli, jota Maria Hirn käytti opettajien, miehensä, lastensa ja tuttavien kanssa, on kulkenut ajan matkassa tähän päivään saakka. Paljon tästä kielestä on myös lopullisesti hävinnyt. Malmin ja Hirnien aikaan tiedetään viittomakielellä käydyin keskusteluja niin tähtitieteestä kuin uusista keksin-

nöistäkin, kuten valokuvauksesta, kuuma-ilmapalloista ja rautateistä; sille käännettiin virsiä, rukouksia ja Vänrikki Ståhlin tarinoita. Monet hengentuotteet, runot ja eri tieteenalaja koskettelevat tekstit ovat kadonneet niitä viittovien käsien vaiettua. Sen sijaan viittomakielellä siirretyt henkilökuvat

ovat kantaneet tähän päivään Oscar Malmin, Fritz Hirnin sekä Fritz ja Maria Hirnin pojan Juliuksen viittomat (kuva 6, kuva 7 ja kuva 8 viimeisellä sivulla). Jostain syystä emme kuitenkaan tiedä, miten Maria Hirniin, tuohon pitkään vaikuttaneeseen naisvalokuvaajaan, kieliyhteisön sisällä viitattiin. (Linkki 16: .rm tai .mov.)

Vaikka henkilönnimet kulkevat kauas yli rajojen, on aika usein ylittämätön este. Vain harvat vanhoista viittomanimistä ovat

säilyneet niitten kantajien siirryttyä toiseen aikaan, rajan taa. Kun sammutan tämän viimeisen kuvan, joudun käyttämään Maria Hirnistäkin viittoessani sitä ruotsinkielistä nimeä, jolla hän muistelmansa allekirjoitti, mutta jota hän ei itse liene koskaan ääneen lausunut. Ja joudun nytkin tekemään niin usein viitotun kysymyksen: *Muistako kukaan, miten Maria Hirn viitottiin?* (Linkki 17: .rm tai .mov.) ■

PÄIVI RAINO *Henkilöviittomien synty ja kehitys suomalaisessa viittomakieliyhteisössä*. Deaf studies in Finland 2. Helsinki: Kuurojen liitto 2004.

Kotimaisten kielten tutkimuskeskus, Sörnäisten rantatie 25, 00500 Helsinki
Sähköposti: *paivi.raino@kotus.fi*

Linkit viittomakieliseen tekstiin:

- Linkki 1 http://www.kotikielenseura.fi/verkkovirittaja/05_1_video1.rm tai .mov
- Linkki 2 http://www.kotikielenseura.fi/verkkovirittaja/05_1_video2.rm tai .mov
- Linkki 3 http://www.kotikielenseura.fi/verkkovirittaja/05_1_video3.rm tai .mov
- Linkki 4 http://www.kotikielenseura.fi/verkkovirittaja/05_1_video4.rm tai .mov
- Linkki 5 http://www.kotikielenseura.fi/verkkovirittaja/05_1_video5.rm tai .mov
- Linkki 6 http://www.kotikielenseura.fi/verkkovirittaja/05_1_video6.rm tai .mov
- Linkki 7 http://www.kotikielenseura.fi/verkkovirittaja/05_1_video7.rm tai .mov
- Linkki 8 http://www.kotikielenseura.fi/verkkovirittaja/05_1_video8.rm tai .mov
- Linkki 9 http://www.kotikielenseura.fi/verkkovirittaja/05_1_video9.rm tai .mov
- Linkki 10 http://www.kotikielenseura.fi/verkkovirittaja/05_1_video10.rm tai .mov
- Linkki 11 http://www.kotikielenseura.fi/verkkovirittaja/05_1_video11.rm tai .mov
- Linkki 12 http://www.kotikielenseura.fi/verkkovirittaja/05_1_video12.rm tai .mov
- Linkki 13 http://www.kotikielenseura.fi/verkkovirittaja/05_1_video13.rm tai .mov
- Linkki 14 http://www.kotikielenseura.fi/verkkovirittaja/05_1_video14.rm tai .mov
- Linkki 15 http://www.kotikielenseura.fi/verkkovirittaja/05_1_video15.rm tai .mov
- Linkki 16 http://www.kotikielenseura.fi/verkkovirittaja/05_1_video16.rm tai .mov
- Linkki 17 http://www.kotikielenseura.fi/verkkovirittaja/05_1_video17.rm tai .mov

▷

Kuva 6. Oscar Malmin viittomanimi: *Peukalo kaartaa nenänpielitse alas leukaan.*

Kuva 7. Fritz Hirnin viittomanimi: *Koukussa oleva etusormi vietyinä hampaiden väliin.*

Kuva 8. Julius Hirnin viittomanimi: *Pikkusormi koskettaa leukaa.*